

Frans Lutters over de biografie van Bernard Lievegoed (1905-1992)

Bij 100 jaar AViN op 18 november 2023 in Antropia, Driebergen

Gevolgd door een optreden van de dansgroep DeDae en het slotwoord door Pim Blomaard

Transcriptie: Antoon van Hooft

Beste vrienden,

Een groot moment deze 100 jaar viering, een feestelijk moment. Toen Pim mij vroeg en het bestuur mij vroeg om deze avond een voordracht te houden over Bernard Lievegoed, toen voelde ik me heel erg vereerd. Ook om deze avond zo af te sluiten, samen met de jonge mensen, *DeDae*, die ook de aarde zijn waarde zullen proberen terug te geven.

Deze avond staat dan ook voor mij in het teken van antroposofie, geaard zijn, geaard worden, geaard blijven, met geestkracht op aarde zijn. Voor mij is Bernard Lievegoed daar een voorbeeld van, die ik nog veel heb mee kunnen maken, ook op deze plek. Ik weet nog heel goed in 1979 dat ik enthousiast werd voor de vrijeschool en dat ik tegen mijn ouders zei, kom met me mee naar die Vrije Hogeschool want hier is de bijeenkomst voor de vrijescholen in Nederland. Het was net zo vol als nu. Daar spraken Veltman en Lievegoed. Het was vol jonge mensen en vol enthousiaste ouders. Mijn ouders ook, die zeiden, goh dit is wat, hier wisten we niets van in de zuidelijke Nederlanden. Dat was voor mij een moment waarop iets in me geboren werd wat nooit meer weg is gegaan. Dat heeft nu geresulteerd in 41 jaar vrijeschoolleraar, de helft aan de onderbouw, gepionierd op verschillende plekken en nu al 25 jaar, bijna, aan de bovenbouw in Zeist, waar ik levensbeschouwing geef en waar ik iedere dag ook in de kunst en ook met het Parcival-verhaal en met de jonge mensen vooral op weg ben.

Ik kan jullie vertellen: er zijn fantastische mensen op aarde nu. Het zijn mensen die veel beter contact met de werkelijkheid hebben vanuit de spiritualiteit. Want er zijn op dit moment veel jonge mensen die een begaafdheid hebben om breed te denken, geïntegreerd te denken en dat ook in de praktijk te brengen. Als ik kijk hoe wij waren, ik in mijn wilde jaren, door de wereld trekkend, een boerderij starten, alles is anders noemen, maar om het ook anders te maken dat had nog wel wat voeten in de aarde.

Ik heb de laatste 5 jaar gewerkt aan de biografie van Bernard Lievegoed. Dat was een flink karwei want het was altijd naast mijn andere werk. Het was tussen de bedrijven door. Het was ook veel gesprekken met mensen, op de eerste plaats ook met mijn vrouw Ineke, maar ook met mijn zonen en veel delen met mensen, wie was Lievegoed, hoe was hij voor ons allemaal. Ik realiseer me vanavond heel goed dat velen die er zitten levende herinneringen hebben aan Bernard Lievegoed. Dat maakte het schrijven van het boek ook heel spannend. Want iedereen leest mee vanuit zijn perspectief op Bernard Lievegoed. Ik spreek vanavond soms over Lievegoed, maar soms ook over Bernard, want hij gaf die naam ook makkelijk weg. Hij zei, zeg maar Bernard. Daarmee kreeg je een soort contact met hem, wat hij heel graag met jonge mensen ook wilde, om de drempel te slechten. De drempel was voor hem een hele reële ervaring iedere dag, in alles wat hij deed, en ook de drempels waar jonge mensen mee te maken krijgen. Ik wil mijn verhaal vandaag beginnen met iets te zeggen over Bernard. Even om een perspectief te bieden; hij is in 1905 geboren op 2 september en hij is 12 december 1992 overleden. Het fijne is dat Christie hier ook is vanavond, dochter van Bernard en dat Hildebrand hier is. Hildebrand die wil ik even naar voren roepen, want die wil heel even iets zeggen. Ik geef hem even

een paar minuten, want hij zei: Frans ik moet iets zeggen vanavond. Ik zei, dat doen we dan samen. Hildebrand, even een applausje voor Hildebrand.

Hildebrand Lievegoed:

Het boek is er! Daar is heel lang en veel werk aan vooraf gegaan. Frans noemde het al. Hij heeft 5 jaar lang, geheel belangeloos, pro deo, aan dit boek gewerkt. Maar daarvoor heeft het Lievegoed Archief, destijds opgericht als Bernard Lievegoed Fonds, nog door Ermengarde de la Houssaye, Aart Klein en Peter van Leeuwen, drie mensen die alle drie vanaf de andere kant op deze gebeurtenis terugkijken. Nu wordt dat archief geleid door Eric van de Luijngaarden, oud NPI-medewerker, Rembert Amons leraar aan de vrijeschool in Rotterdam en door mij. Wij hebben dat fonds opgericht al voor dat Bernard stierf. Omdat wij het gevoel hadden, wat hij alles aan aantekeningen heeft, is ooit nodig voor een biografie. Die biografie is er nu. We hebben in allerlei werkgroepjes gezeten. Daar weet Michel Gastkemper van alles. Bij Bernard Heldt op zijn kantoor hebben we jaren gezocht naar mogelijkheden om deze biografie te maken. Het was tijdens de uitvoering van de studenten van de Vrije Hogeschool, een keer, in Figi, bij het Dwarsslopers Festival, dat ik in de pauze met Frans sprak en hij ineens zei: ja, ik wil dat wel doen. Eerst wou hij dat doen om er mee te promoveren, maar later is hij dat gaan doen, gewoon als vriend van Bernard. Zo heb ik ook het proces, alle correcties, alle dingen die we doorgezet hebben, beleefd, dat jij iedere keer dat contact maakte met Bernard als vriend. Daarom wil ik jou bedanken, want Bernard heeft in 1983 in zijn leven voor zijn hele oeuvre de gouden ganzenveer gekregen. Die gouden ganzenveer, daarbij hoort dit kleinood. De kristallen voet, ik zal hem een beetje hier zetten. Misschien zo dat die mooi glanst. De gouden ganzenveer die hij gekregen heeft van de uitgeversverbond voor zijn hele oeuvre, zoals dat er toen stond. Ik heb met de familie overlegd, ik heb met het bestuur overlegd, en wij hebben besloten dat als dank voor het enorme werk wat jij gedaan hebt, wij graag willen dat jij voortaan die gouden ganzenveer koestert en bij je houdt.

De Gouden Ganzenveer – 1983 Prof. dr. B.C.J. Lievegoed, psychotherapeut

De Gouden Ganzenveer is een culturele prijs die jaarlijks wordt toegekend aan iemand voor haar of zijn belangrijke bijdrage aan de Nederlandse geschreven taal of taalcultuur. De Gouden Ganzenveer is zowel een persoonlijkheids- als een oeuvreprijs. Laureaten hebben een richtinggevende, boeiende, verrassende, sprankelende of juist doorwrochte visie op de betekenis van taal en literatuur in onze samenleving en weten deze op een uitzonderlijk goede manier te verwoorden. Zij blinken uit in meerdere genres en spelen ook publiekelijk een rol in de verdediging van het woord.

De prijs wordt – zo mogelijk jaarlijks – toegekend aan een persoon of instituut vanwege zijn of haar grote betekenis voor het geschreven en gedrukte woord in de Nederlandse taal.

Het bestuur van de stichting heeft de selectie van de kandidaten en de besluitvorming over de laureaat in handen gegeven van Academie De Gouden Ganzenveer. De Academieleden zijn afkomstig uit de wereld van cultuur, politiek, wetenschap en bedrijfsleven. Ieder van hen heeft blijkt gegeven van betrokkenheid bij de Nederlandstalige cultuur; zij zijn op persoonlijke titel gevraagd. Eenmaal per jaar komen de leden bijeen om een besluit te nemen over de nieuwe laureaat.

Frans Lutters:

Dat is heel bijzonder want die gouden ganzenveer, was dus van het Nederlands Uitgeversverbond in 1983 in het Rijksmuseum. Het was heel bijzonder want ze waren dus tussen de schilderijen. Er waren toen ook net studentenprotesten over de beurzen. Nou denk, waar hebben we het nu over en over

de woningnood, dus de jeugd die bewoog op hetzelfde moment door en om het Rijksmuseum toen Bernard de gouden ganzenveer uitgereikt kreeg. Het bijzondere was dat ik hem kort daarna hier op het toneel heb gezien, want toen werd hier zijn boek *Mens op de drempel* gepresenteerd. Toen stond Bernard hier en nam hij de eerste uitgave in ontvangst. Dat was dus in hetzelfde jaar. Wat het bijzondere is van die gouden ganzenveer is dat hij vanaf 1955 door het totale Uitgeversverbond van Nederland, aan iemand voor zijn hele oeuvre wordt gegeven in die tijd. Hij was sinds 1955 pas vier keer eerder gegeven. Dus het was een heel bijzondere situatie. Wie de inleiding hield, was Harry Mulisch. Ik heb in het archief het krantenartikel in het NRC gevonden van de hele voordracht van Harry Mulisch over hét boek. Kunnen we hét boek wel vinden, het uiteindelijke boek. En waar is dat boek? Dan gaat hij alchemisten langs, dan gaat hij Raimundus Lullus langs en dan de meest bijzondere mensen, die ook voor ons een belangrijke klank hebben. Dat heb ik nu helemaal uitgetypt de afgelopen dagen dat artikel. Dat wil ik op een gegeven moment ook voor jullie beschikbaar stellen, samen met de toespraak, het dankwoord dat Bernard daarna houdt. Dat is heel aangrijpend. Want hij zegt: eigenlijk als echte uitgever kan je alleen je werk doen als het ook je hobby is en daarmee ook dank aan Christoffor voor het uitgeven van dit prachtige boek, hoe het gemaakt is. Je hebt liefde voor boeken, eigenlijk kun je alles alleen maar doen als amateur, want dan heb je die liefde nog. Dan zegt hij, Ik ben wel arts, ik ben hoogleraar geweest, ik ben pedagoog, ik ben in het bedrijfsleven geweest, ik heb in de kunst, opvoedkunst gewerkt, ik heb in de wetenschap gewerkt, maar in feite blijf ik een amateur, want ik werk op al die gebieden tegelijk. Dat betekent dat je kunst en wetenschap en daarmee ook religie hebt. Dan zegt hij: iedere amateur is eigenlijk ook een ketter. En ik blijf een ketter, zegt hij dan. Dat staat wel in het boek die toespraak. Ik vond dat een hele bijzondere uitspraak van Bernard, *ik ben een ketter*, in die setting. En ook in de biografie zoals ik hem niet vanavond helemaal ga vertellen, want ik heb een duidelijke opdracht gekregen. De opdracht is namelijk Bernard Lievegoed en de Michaëlschool en de cultuurimpuls, eigenlijk het op aarde brengen van de antroposofie. Daar hoort die ganzenveer wel bij. Een gans loopt niet zo makkelijk op de aarde, maar we weten allemaal dat de sprookjes van *Moeder de Gans* het leven zo'n prachtige kleur gaven.

Voor mij heeft Bernard Lievegoed aan mijn leven grote kleur gegeven. De eerste keer dat ik hem hoorde was in 1980. Ik had theologie gestudeerd. Ik was hier op de Vrije Hogeschool al 3 jaar eerder geweest en daar had Hanno van Sassen, die hier vanavond ook is, gezegd, Frans, jij hebt al zoveel levenservaring, ga nou bij de burens kijken. Met de burens bedoelde hij de Vrije Pedagogische Academie. Dus ik liep, want ik liep in die tijd alles, of fietste, of liftte, ik ging naar de VPA. Die zat hier op de Choisyweg. Er doet iemand open en ik denk: dit is de plek. Ik word meteen aangenomen. Ik had lange haren, ik had een geborduurde broek, ik liep op mijn blote voeten, ik had een oorbel in met een zesster, geen vijfster, wel een zesster. Ik heb die foto's nog. Soms laat ik ze aan leerlingen zien, dan zegt ze: goh hij is een van ons. Ik kwam daar en ik was aangenomen.

Maar ik hoorde ook dat alles ongesubsidieerd was, zoals ook de vrije Hogeschool. Ik dacht, nee dan moet ik het zeker weten als ik leraar wil worden. Ik studeerde nog jaren theologie tot ik het zeker wist. Toen ben ik gekomen in 1980. Toen kwam Bernard Lievegoed, want hij kwam altijd aan het begin van het studiejaar, het academische jaar. Hij zat in het bestuur, was voorzitter van het bestuur van de VPA en hij hield een toespraak. Toen zei hij: weten jullie wel, heb het bewustzijn dat in iedere kracht die je tegenkomt, of het nou in jezelf is of in de natuur, in iedere kracht, je kunt het bewustzijn hebben dat het de wil van een wezen is. Ik sprong bijna door het plafond door die woorden. Dat kan alleen maar als je jaren theologie hebt gestudeerd. Want dan gaat alles weten over in geloof en het geloof gaat over, in die tijd, in rook. Want we mochten nog roken in de collegebanken. Ik rookte een pakje shag per dag in die tijd. De professoren verdwenen werkelijk in een metafysische wereld in de theologie, dus ze verdwenen echt in rook. Ik kende de namen van de hiërarchieën, niet enkel uit de antroposofie, maar ok uit de theologie. Ik kende dus de christelijke namen van de hiërarchieën. Ik had

natuurlijk veel gezocht in allerlei literatuur, Veda's et cetera. Maar toen ik die christelijke namen hoorde en toen ik het las in de *Geheimwissenschaft*, toen dacht ik, hier ben ik thuis. Toen Lievegoed zei: heb het bewustzijn dat in iedere kracht de wil van een wezen werkt, dat bewustzijn kun je hebben, of het nu de wind is, of de zon, of de mensen, of het lichaam, of het dier, overal werkt de wil van een wezen; toen was ik thuis. Ik kan echt zeggen toen werd ik opnieuw geboren. Mijn moeder zei later: als je dat niet had gevonden, dan zwierf je nu nog door de wereld. Dat ben ik nooit vergeten. Doordat ik het niet vergeten ben, ben ik vrijeschoolleraar. Want ik weet hoe jonge mensen zijn, wat ze zoeken, wat ze lijden en waar ze ook soms radeloos door zijn. Dat is voor mij ook het werk van Lievegoed dat hij het besef had, jonge mensen staan aan de drempel, in deze tijd.

Het eerste wat hij dan zegt, of niet het eerste, maar wat heel belangrijk is, hij zegt eigenlijk aan het einde van zijn leven, dat heb ik ook opgenomen in het boek uit een interview met Kees Zoeteman. Kees Zoeteman die als plaatsvervangend directeur-generaal voor milieu op het toenmalige ministerie van VROM werkte onder minister Ed Nijpels. Misschien weten we het nog, dat hij antroposoof was, dat hij antroposofie ontdekte, de hiërarchieën ook ontdekte, en probeerde dat voor de planologie van het klimaat, van de aarde, van het Nederlandse beleid, in natuurbeheer, toegankelijk te maken in zijn boek Gaiasofie. Nijpels die vroeg hem eens: wat ben je aan het lezen? Antroposofie. Oh, zei Nijpels dan. Hij ging rustig door met lezen en maakte notities.

Tijdens dit interview zegt Lievegoed: 'voor de toekomst is het belangrijk dat er archetypische plekken komen op aarde, cultuureilanden.' Op andere plekken wordt door Lievegoed ook gesproken over cultuuroases Dit gaat terug op een gesprek tussen Rudolf Steiner en Johanna von Keyserlingk tijdens de biodynamische landbouw cursus in Koberwitz, Pinksteren 1924.

Ik vind dat woord cultuureiland bij de 20e eeuw passen. Toen Lievegoed, zeg maar, de impuls hier bracht, voelde je dat de Reehorst in Driebergen eigenlijk even een cultuureiland mocht zijn. Maar in de 21e eeuw willen het cultuuroasen zijn, want we gaan door een woestijn van het materialisme.

We gaan in onze tijd door de oorlogen heen, maar niet alleen oorlogen. Ook jonge mensen gaan door een innerlijke woestijn heen, doordat ze doorgedigitaliseerd worden. Doordat ze zo vol met beelden zitten en vol met indrukken, dat ze blij zijn op school te zijn en dat de leraren dan even zeggen: nu even mobieltjes weg. Als er dan werkelijk een verhaal is, zoals in de vrijeschool, of er werkelijk naar iets gekeken wordt, dan komt de tijd tot rust. Ze zeggen allemaal: de tijd gaat veel te snel. Wij herinneren ons nog op school, dat de tijd soms erg langzaam ging. Maar zij vinden dat de tijd zo snel gaat. Dus tijdverlangzaming. Dat is de oase. Daar stroomt het water langzaam en in een oase val je niet aan. Een oase is er voor iedereen in de woestijn. Jonge mensen kunnen moed krijgen als er oasen zijn, dat ze het halen door die woestijn. Want als je weet dat er oasen zijn, waar ze ook zijn, dan weet je, af en toe kan ik me laven.

Dat was de Vrije Hogeschool sinds 1971 hier ook. De Vrije Hogeschool is een van de weinige initiatieven van Bernard Lievegoed, die nog steeds hier in Zeist, nu in de Dorpsstraat, bestaat. Waar nog steeds fantastisch gewerkt wordt, dat ik kon volgen, onder andere door Flore, onze zoon, die hier vanavond ook is en er de afgelopen zeven jaar docent is geweest. Daarmee was ik nauw betrokken bij de Vrije Hogeschool. Daarnaast natuurlijk ook door mijn broer Jeroen, die er een tijdlang rector is geweest. Het is een bijzondere situatie dat drie 'Luttersen', op geheel eigen wijze, met de Vrije Hogeschool en met Bernard Lievegoed verbonden zijn.

Cultuur oasen, cultuureilanden, dat is het eerste wat ik wil zeggen. Het tweede wat ik wil zeggen over Bernard is dat zijn leven ook in een oase begon, zou je kunnen zeggen. Hij is in Indië geboren, in Nederlands-Indië op Sumatra, was veel in Medan en later in zijn puberteit heeft hij een heerlijke tijd gehad in Semarang. Vaak waren ze in de bergen vlak bij de Burobudur en de Prambanan. Waar hij met toestemming van zijn vader in de auto op 15-jarige leeftijd door de bergen reed. Met zijn

vrienden kampeerden ze op de vulkaan, dronken thee of koffie bij de kluizenaar boven op de berg, een heerlijke wereld. Maar Bernard wist ook, dat jong zijn in het paradijs betekent, leren staan, leren spreken, leren denken.

Op zijn 2^e jaar werd Bernard ziek. Er was een choleraepidemie. Hij verloor het vermogen om te lopen. Hij zegt: op mijn 4^e jaar moest ik opnieuw leren lopen. In dat paradijs leerde hij opnieuw lopen. En we weten allemaal wanneer we het over het goddelijke licht hebben in de Grondsteenspreuk, dat heeft Pim ook nog benoemd, dan heeft dat iets te maken met het oerwezen van de mens. In de antroposofie het nathanische wezen genoemd, Jezus-wezen, het reine, oorspronkelijke wezen van ieder mens. Dat, als het ware in ieder kind, die glans geeft in de tijd het gaat leren lopen, leren spreken en denken. Op een foto in mijn biografie zie je dan ook dat hij tegen zijn moeder aanleunt, dat hij nog niet opnieuw op zijn eigen benen kan staan. Daarmee hangt misschien ook een zekere verlegenheid samen. Hij schrijft later: ik ben eigenlijk heel verlegen. Maar daarnaast zien wij hem als iemand die krachtig voor de antroposofie gestaan heeft. Soms ook strijdbaar zoals zijn medewerker Lex Bos het eens uitsprak: 'Bernard is wel zeer communicatief maar hij heeft altijd een bijl onder de onder de tafel liggen'. Op het moment dat hij voelde, dat in zijn ogen een initiatief bedreigd werd, kon hij met kracht ingrijpen. Soms was dit heel pijnlijk voor mensen. Maar daarbij stond hij altijd voor de antroposofie. Hij wilde dat het goed zou worden.

Zijn vader Anton Lievegoed was de hoofdredacteur op Java van de krant de *Locomotief*. Bernard zegt een keer: ja, mijn vader was wel een journalist, maar hij was ook een poëet. Het was ook een mens met een edel geweten. Hij stelde het hele misbruik eigenlijk van de Javanen in India op de plantages, aan de kaak. Een van de weinigen. Hij kreeg een echte waarschuwing van de sponsors, we trekken ons geld in als je daar niet mee ophoudt. Maar hij kon niet anders dan menselijkheid beschermen. De moeder was een van de eerste voorvechters van de vrouwenrechten, een echte suffragette. Als Bernard dan met een boek zat, zei zijn moeder: doe eens wat fatsoenlijks waar de wereld door verandert. Dat vond Bernard niet altijd even prettig. Toch heeft hij een diepe verbinding met zijn moeder. Later zullen zij samen ook de weg naar de antroposofie vinden. Als zijn vader het mysteriedrama in Dornach heeft gezien, waar hij eerst gezegd had 'ik ga wandelen', later in de zaal toch terugkomt, in het gangpad gaat zitten, in het Goetheanum, het mysteriedrama mee maakt en zegt: ik heb nu ingezien, dit kan ik niet ontkennen hier hoor ik bij. Hij wordt ook lid van de Antroposofische Vereniging, net zoals al eerder zijn vrouw, Bernard en zijn zus Tony. Zijn beide ouders zijn een voorbeeld voor hem in het leven

Bernard zei: onze tijd is een moeilijke tijd. Hij wond er nooit doekjes om. Dat vind ik een van de grote dingen van Bernard, dat hij stond voor antroposofie. Er is bijvoorbeeld een interview op de Belgische televisie bewaard, waarin de interviewer hem vraagt wat antroposofie is. Hij antwoordt gewoon heel duidelijk en geeft advies: ontwikkeling is het beste wapen tegen de tegenmachters, want die willen geen ontwikkeling. Die willen alleen maar groei, meer groei, economische groei, groei, groei. Maar ontwikkeling is metamorfose. Gaat door fases heen van opbouw en afbraak. En tegen Amerikaanse studenten in 1965, gepubliceerd in het boekje *Het goede doen in de 21e eeuw*, wat vroeger heette *Naar de 21e eeuw* zegt hij: als we de ontwikkelingsgedachten in de cultuur brengen, dan is dat het enige middel tegen de versplinterde krachten van de Asura's en Ahriman, dus die krachten die eigenlijk ons in een technocratie hebben gebracht. Ahriman, en de Asura's die ons eigenlijk breken in de ik-kracht, en stukken uit ons breken zoals veel jongeren dat nu ervaren. Het enige wat daar helpt is de ontwikkeling dienen. Daar vinden wij volgens mij, en dat is eigenlijk ook wat Bernard zijn impuls was, daar vinden wij in de wereld veel vrienden. Daar zijn we als antroposofen niet alleen. We dienen de ontwikkeling. We dienen een ontwikkeling die op geestelijk niveau, op zielen niveau en op lichamelijk niveau, zich voltrekt. Of je zou kunnen zeggen ook, die zich voltrekt in ons, wat we zijn op

aarde, in het klimaat om ons heen, ons gevoelsleven, ons ademende leven en in dat wat als de sterrenwereld boven ons is en ons inspireert. Bernard zei: "ja, die metamorfose gedachte, de ontwikkelingsgedachte moet je ook wel aarden en in praktijk brengen.

Al voordat hij het besluit nam om arts te worden, heeft hij ook nog een tijdje gedacht ik word ingenieur, chemicus. Dan schrijft hij zijn ouders: ik wil arts worden om geneesmiddelen te vinden, geneesmiddelen die mensen echt kunnen helpen. Dat is heel actueel, echt kunnen helpen. Denk eraan wat er op het moment gebeurt met vaccinaties et cetera. Het bijzondere is dat hij nadat hij arts is geworden hij op zijn 24^e zegt: ik word nog maar geen arts want ik zie er nog zo jong uit. Mijn vader zag er ook altijd zo jong uit, dat is een erfelijke zaak. Als ik nu als arts achter mijn bureau ga zitten, dan lachen ze me allemaal uit als ze aan mijn bureau komen. Wat is dat voor een jochie? Dus hij denkt: ik moet wat anders.

Op zijn 19e jaar heeft hij gehoord dat er een tempel van de Antroposofen is afgebrand. Dat is het eerste Goetheanum. Hij heeft het gevoel, ik ben te laat. Hij zal altijd dat gevoel hebben gehouden. Ik ben te laat. Maar ook ben ik te vroeg, want als al die individualiteiten terugkomen van vroeger en al die andere mensen die met goede impulsen in de wereld geboren worden aan het begin van de 21e eeuw, dan ben ik er ook alweer niet meer. Dus ik ben te vroeg en ik ben te laat. Maar hij was een bruggenbouwer. Hij heeft ons geholpen en vele mensen die hier zitten heeft hij gewekt. Dan zegt hij: ja, we moeten de dingen die we als het ware willen in ontwikkelingsmodellen, die moeten we ook wel in systemen, maar levende systemen brengen.

Dan is hij in 1955 in de Verenigde Staten. Daar ontmoet hij de sociologische denkbeelden van de Britse econoom Kenneth Boulding, deze spreekt over 9 systemen. Lex Bos, medewerker van het Nederlands Pedagogisch Instituut, zegt daarover later: Bernard die ontmoette opeens 9 systemen. Hij kwam daar in de medewerkers kring mee: die 9 systemen van Boulding, daar moeten we wat mee. Dan zaten we, zegt Lex, met gekromde tenen. Want Bernard had weer iets gevonden en we dachten, oh jee, nou gaat hij dat meteen brengen. Maar dan kwam hij er een paar weken later op terug, dan had hij het verdiept.' Het was dan geaard. Hij had het meegenomen in de nacht. Hij stond altijd langzaam op, dat had ook een fysieke component, hij moest langzaam opstaan voor zijn gezondheid. Maar het was een hulp om hetgeen uit de nacht kwam, te verdiepen. Zo was het ook met deze negen systemen. Hij verbond het met de negen engelen hiërarchieën.

Michiel ter Horst, die als docent en organisator nauw verbonden was met de Vrije Hogeschool, schreef juist nu een boek, over engelentaal in de grondsteenspreuk van Rudolf Steiner en tevens vertaalde hij enige jaren geleden het beroemde vroegchristelijke boek van Dionysius de Areopagiet over de hemelse hiërarchieën en andere werken voor het eerst compleet in het Nederlands. Het ligt helemaal in de lijn van hetgeen Bernard in de Nederlandse cultuur wilde brengen door de negen werkwijzen als organische systemen bruikbaar te maken in het sociale leven: levende systemen voor gemeenschappen van mensen die samenwerken met de verschillende engelenrijken.

Nou daar hebben we op deze feestelijke dag veel van kunnen ervaren. Pim Blomaard en het bestuur op dit moment, zie ik als mensen die in staat zijn zulke samenwerking te creëren. Dat is in de geest van de intenties van Bernard.

Laten we nog even terugkeren naar zijn biografie. Tijdens zijn jeugd in Nederlands-Indië, is hij nog twee jaar in Nederland geweest. Zij kunnen alleen maar via het Westen terug naar Indië omdat het Oosten nu te gevaarlijk is vanwege de Eerste Wereldoorlog. Op twaalfjarige leeftijd maakt hij dan mee dat in Washington de president van de Verenigde Staten Woodrow Wilson (1913-1921) spreekt over de naderende oorlog met Duitsland. Hij ziet hoe de inkt uit de inktpot spettert als Wilson met zijn hand op tafel slaat.

Ik zeg daar nu niet te veel over, maar u moet maar eens lezen wat in de Eerste Karmaband Rudolf Steiner over het karma van Wilson zegt. Waarom maakt Bernard dit nu mee samen met zijn vader, die daar een artikel over schrijft als journalist? Amerika raakte betrokken in de Eerste Wereldoorlog. Daar begon de amerikanisering van Europa en daarmee verloor Europa zijn bemiddelende positie tussen oost en west.

Hij komt dan terug in Nederland om zijn examen te doen in 1923. Hij is dan in zijn 18e levensjaar. Hij is in september 18 jaar geworden en woont in Den Haag. In november is Rudolf Steiner in Den Haag. 18 november, 17 november is Rudolf Steiner in Den Haag. In de biografie staan brieven die Bernard in die tijd aan zijn vader schrijft, die nog in Indië is. Hij schrijft: ik ben bij veel wetenschappers. Ik vind het zo interessant hoe er over evolutie gedacht wordt et cetera. Later zal hij beseffen: mijn god, een blok verder hield Rudolf Steiner die voordracht over de *übersinnliche Mensch*, de bovenzinnelijke mens, antroposofisch benaderd. Mijn god, ik was 18 jaar. Ik had daarbij kunnen zijn. Maar hij wist het niet. Hij zat voor zijn examen en was daar heel kordaat in.

Bernard wilde zijn militaire dienst voor zijn studie doen, zodat hij wat vrijer was daarna en gaat bij de Landstorm. Daarna studeert hij medicijnen in Groningen en heeft daar een heerlijk studentenleven. Zijn coschap loopt hij in Amsterdam. Dan ontmoet hij de antroposofie in 1926 in Den Haag en leert hij Zeylmans kennen. Later zegt hij steeds weer in zijn leven: ik heb één geestelijk leraar in mijn leven gehad, Willem Zeylmans van Emmichoven. Hij nodigt Willem Zeylmans meteen uit om in Groningen voor studenten te spreken. Als hij hem weer naar het station terugbrengt pakt Zeylmans hem bij zijn arm en tegen Lievegoed zegt hij dan: zul jij een gewillig hapje voor de draak zijn? Dan zegt hij: daag en stapt in de trein. Dat was de geestelijk leraar, die greep hem bij de arm en dat gewillig hapje voor de draak, dat heeft Bernard wakker geschud. Want hij zat in die medische wereld en hij leerde natuurlijk ook de gangbare medische wereld kennen. Tegelijkertijd kende hij *het eerste boek over de* grondslagen van de antroposofische geneeskunde ook. Toen hij het eerste hoofdstuk las over het levenslichaam, over de levenskrachten in het lichaam, toen vond hij dat zo indrukwekkend die levenskrachten, dat hij het boek dicht deed. Hij dacht: als ik dit ga lezen, dan word ik nooit arts. Daarmee moet ik wachten tot ik arts ben. De enige die dat ook gedaan heeft is Fichte, die kreeg ook een prachtig boek over Siegfried de Drakendoder. Toen hij het las vond hij het zo mooi dat hij het in het water smeed, want hij dacht anders ga ik nooit meer iets doen.

Dat doet Bernardus in zekere zin ook met dit boek. Hij wordt arts en hij zegt: het is geen eer dat ik dat in vier jaar af had, ik kon gewoon makkelijk leren. Daarna krijgt hij van professor Carp ook de mogelijkheid om te promoveren en tegelijkertijd zich als psychiater te specialiseren, dus parallel psychiater, psychiatrie, kinderpsychiatrie en promotie. In die tijd was Carp een gangbare psychiater, professor, hoogleraar, maar heeft een prachtig prismaboek geschreven over de dubbelganger. Als je op internet kijkt, 'de dubbelganger van Carp', kopen, geweldig. Dan weet je ook waarom Bernard later in *Mens op de drempel* de dubbelganger zo'n belangrijke plek geeft. Ik heb nog kortgeleden van iemand gehoord, ik noem geen namen, die hier in de zaal is, en student was op de Vrije Hogeschool en die ook nogal wild was het eerste jaar, dat Bernard tegen hem zei, kom eens even mee naar mijn kamer, en zei: heb jij je dubbelganger wel eens gezien? De dubbelganger dat was voor Carp iets wat al sinds Gilgamesj speelde. Hij begint bij Gilgamesj, dat is ook heel interessant. Carp begint bij Gilgamesj. Dat Gilgamesj een dubbelganger ontmoet. Dan gaat hij door de hele mensheid geschiedenis tot in de psychiatrie.

Dat is fascinerend bij Bernard dat hij altijd bijzondere mensen ontmoet, zoals bijvoorbeeld Victor Adler, psychiater, die hij nog twee jaar heel intensief meemaakt en met hem nog lange gesprekken voert in Utrecht. [Alfred Adler (1870-1937) Weense arts, vader van de individuele psychologie; Sigmund Freud (1856-1939) grondlegger van de psychoanalyse, AvH] Naast de jonge Freud is Adler de

psychiater, arts, die in Wenen eigenlijk de grondslag heeft gelegd voor de individuele ontwikkelingspsychiatrie. Een bijzonder mens.

Hij promoveert, maar in die tijd richt hij het Zonnehuis op. Dat doet hij samen met Truus Hinse zijn verloofde en latere vrouw. Dat Zonnehuis is iets heel raadselachtigs. Dat begint heel klein, als een kleine cultuuroase. En van die kleine cultuuroase zegt hij: ja, ik moet ook arts erbij zijn. We moeten geld krijgen. Dan heeft iedereen 5 gulden zakgeld, ook zij. Veldheim was een burgemeesterswoning en stond leeg. Zonder enig eigen geld met hulp van anderen en een hoge hypotheek koopt hij Veldheim. Op een goede dag tijdens een studiebijeenkomst zegt hij tegen de vriendin van Truus Hinse, Nel Schatborn: kom eens even mee, ik wil je iets laten zien. Dan rijden ze samen in de auto en zegt hij: dat wordt het Zonnehuis, Veldheim. Op dat moment is zijn eerste vrouw Truus al gestorven. Hij heeft in die tijd een soort Novalis-beleving en vanaf dat moment het gevoel dat Truus altijd bij hem is. Het bijzondere is, dat zijn tweede vrouw Nel, moeder van de hier aanwezige Christie en Hildebrand, ook als vriendin verbonden is met Truus. Truus mag er altijd bij zijn. Dat is heel ontroerend, als je dat van Bernard weet en ook leest. Ook hoe hij daarover schrijft aan Nel, wat ook in de biografie te lezen is. Ik dank de familie heel erg dat ze me altijd die ruimte hebben gegeven om dat archief ook helemaal door te werken. Daar heb ik zo integer mogelijk geprobeerd mee om te gaan.

Tijdens het grote jeugdkamp Stakenberg bij Nunspeet zijn Bernard en Nel kampcommandant. Vlakbij heeft Rik ten Cate de afgelopen jaren ook Michaëlfesten samen met jongeren georganiseerd. Tijdens kamp Stakenberg sliepen de meisjes aan de ene kant in tenten, hier liep de lijn, de jongens aan de andere kant. Nel, vertelde dat zij als commandant tussen de tenten moest lopen om te zien dat er geen overlopers waren. Ze kwamen echt uit heel Europa en daarbuiten naar kamp Stakenberg. Dat is voor mij de Michaëlschool op aarde. Mensen komen van alle richtingen. Of het nou in tenten gebeurt of waar dan ook, de cultuuroase, de cultuurplek is daar op dat moment. Of dat nou in een prachtig gebouw is, of niet, het Goetheanum kon dat toen helemaal niet begrijpen. Euritmie op de hei, in een tent, nou dat kan toch niet.

Maar het was er. Dat is Michaëlschool. Wat is de Michaëlschool? De Michaëlschool is iets wat we in ons dragen. Het is eigenlijk dat wat Plato noemde, de ideeën neem je mee in dit leven. In het fresco van Rafael 'de school van Athene' wijst Plato omhoog, gehuld in een rode mantel. Aristoteles wijst omlaag, gehuld in een blauwe mantel. Hij vraagt: 'wat wil je met de Michaelschool op aarde? Weet waarmee je gekomen bent? Wat zijn de afspraken, wat is de agenda? Dat zijn allemaal ook Bernards vragen. Wat is de strategie, hoe werken we naar de toekomst toe?' Dat zijn als het ware, de concepten, die ideeën, die je aan elkaar wakker kunnen maken. Daarom zei Bernard altijd: het gaat om nieuwe geestzelf-gemeenschappen. We zijn individualistisch in onze tijd van de bewustzijnsziel, maar we kunnen oefenen voor de geestzelf-gemeenschappen van de toekomst. Daarom zijn festivals, congressen en conferenties zoals deze zo belangrijk, omdat we even in het geestzelf kunnen zijn. Daarna mogen we allemaal weer als individu in de bewustzijnsziel leven. Maar we blijven ons deze feestelijke moment als gemeenschap in de geest, als geestzelf, ons herinneren. Stakenberg werd voor zoveel mensen van grote biografische betekenis. Evenals de opvolgende kampen op de Witte Hull in 1936, 1938 en ook in 1939 nog. Later zou op deze plaats Arta, een succesvol antroposofisch initiatief voor verslavingszorg ontstaan. Het bood hulp aan vele jongeren die met een verslaving door een zware biografische beproeving gingen.

De geestelijke Michaëlschool werd afgesloten, dat hebben we vandaag ook al gehoord, met een bovenzinnelijke cultus. Over die cultus wil ik iets zeggen. Bernards laatste boek *Over de redding van de ziel*, in 1992 vlak voor zijn overlijden als interview ingesproken. Het was een moeilijke situatie voor iedereen. Bernard spreekt met Jelle van der Meulen over drie stromen. Hij spreekt eigenlijk over de

stroom van de grote Philosophia met Aristoteles en Plato verbonden. Hij spreekt over Christiaan Rosenkreuz, de stroom die de aarde omvormen wil, in sal, mercur en sulfur processen. Ik heb hem hier in deze zaal tijdens zijn laatste klassenuur horen zeggen, misschien waren er anderen ook nog bij, Aristoteles werkt met de vierheid. Christian Rosenkreuz werkt met de drieheid. In feite denk je dan, waar is de zevenheid?

Wat Bernard dan inbrengt tijdens het interview: maar er is nog een overkoepelende stroom, die ik recent pas diep ben gaan beleven en dat noemt hij de stroom van Manu. Niet Mani in eerste instantie, hij noemt het een stroom van Manu. Dan zegt hij: ja, die nieuwe impuls van Manu is net als Noach die de ark bouwde. In de Atlantische tijd, cultuurrampen, klimaatrampen, toestanden op aarde, die natuurlijk al vaak op aarde hebben plaatsgevonden. De Manu-impuls was, word je bewust van de situatie en bouw een huis. Neem de dieren, planten, zaden daarin mee. Bouw een huis. Hij zegt: dat is geen impuls voor de antroposofie alleen. Dat is een overkoepelende stroom. Daar citeert hij Rudolf Steiner, en dat konden we nog niet terugvinden. Maar pas een paar jaar geleden zijn er uitspraken gepubliceerd in de Gesamtausgabe nr. 90 a, b en c, waarin gesproken wordt over Manu, in die impuls van de oude Manu naar de nieuwe Manu, die voor ons cultuurtijdperk eigenlijk weer zo'n reddende, cultuur reddende impuls heeft. [GA 90a Selbsterkenntnis und Gotteserkenntnis I, GA 90b, Selbsterkenntnis und Gotteserkenntnis II, GA 90c Theosophie und Okkultismus, AvH]

Die cultuur reddende impuls van Manu is een impuls die eigenlijk door de zevenheid gaat. De vierheid Aristoteles, de drieheid Christian Rosenkreuz. De zevenheid heeft met Manu te maken, want in zijn tijd, de oude Manu had 7 leerlingen, de Rishi's, die ook allemaal een planetenkwaliiteit vertegenwoordigen, een bepaald soort intelligentie hadden. Ik denk, dat dat is wat Lievegoed beleefde. Er moet in de antroposofie een moment komen waarin we de mensheid erbij kunnen roepen. En dat we zien dat Michaël alleen maar Michaël kan zijn als hij door alle 7 planeten intelligenties erkend wordt, in mensen. Dus de Uriëlstroom, de Zachariëlstroom, de Samaëlstroom, de Michaelstroom, de Anaëlstroom, de Rafaëlstroom, de Gabriëlstroom,

Oriphiël: Saturnus;

Zachariël: Jupiter;

Samaël: Mars,

Michaël: Zon;

Anaël: Venus;

Raphaël: Mercurius;

Gabriël: Maan;

Dat die mensen samen zien: het gaat om de redding van de aarde! Het gaat om de toekomst van de aarde! Er zijn krachten die door Zoroaster al werden genoemd, Ahriman, Angra Mainyu, die de wereld tot een technocratie wil maken. Die de hele landbouw verscheurt en uit een breekt. Er zijn mensen nu buiten onze beweging zoals Paul Kingsnorth, die zeggen: we leven in *the machine*. Hij heeft een toespraak, hij wordt heel veel gezien op internet, ook door veel jonge mensen en denkers. Hij zegt: ik heb nu ontdekt, Rudolf Steiner spreekt over Ahriman. Dat past precies bij het leven in *the machine*, bij dat wat ik bedoel, waar de wereld nu aan ten gronde gaat en waar ik tegen vecht, denkend als filosoof. Dan zie je eigenlijk dat die Michaëlstroom groter is, als we de Michaëlimpuls zien als de erkenning van alle 7 stromingen, zoals de 7 Rishi's in de tijd van Manu. Dat is denk ik, waar Bernard Lievegoed opeens beleefde, we moeten een stap hoger gaan denken, we moeten breder gaan denken. Dat is voor mij de impuls die Michaël in Bernard inspireerde, zou je kunnen zeggen, maar ook tot in de daad bracht.

Hoe komt het nou dat hij ook die bijl had? Een van zijn laatste boeken 'de vier mysteriestromen, werd heruitgegeven als *Mensheidsperspectieven*. Misschien herinnert u zich dat boek nog, of heeft u het

pas nog herlezen. De oostelijke mysteriën, west, noord, zuid. Dat was weer een probleem voor een heleboel Duitsers, want die zeiden: Rudolf Steiner heeft toch in een Michaëlvoordracht gezegd dat er mysteriën van het licht, van de aarde en van de ruimte zijn. Hoe komt Lievegoed nou op vier mysteriestromen? Maar ik denk, in de Grondsteen klinkt: dat horen de geesten, de elementengeesten. Maar we hebben gezien in de megalietencultuur, door de elementen klinken de grotere geesten. Dat zegt Rudolf Steiner ook. Door de megalietencultuur klonk Uriël. Dat horen de geesten in Oost, West, Noord, Zuid, daarin zijn ook die vier mysteriekwaliteiten te horen. Dan spreekt Bernard over de noordelijke stroom, die stroom van de moed.

In 1974 begint het therapeuticum in Zeist. Douwe van Houten, Felix van der Stok die hier aanwezig zijn, en andere artsen, Guus, van der Bie, die weten nog, wij kozen voor die naam Widar. Widar is in de noordelijke mysteriën de godheid die met de overschotskrachten werkt. Hij is diegene, die de overgebleven stukken leer verzamelt bij het maken van de schoenen, waarmee wij over de aarde lopen, en daar maakt hij dan een laars van. Die laars zet hij in de muil van de Fenriswolf. Dat is diezelfde technocratische wereld. Dat is diezelfde versplinterende Asura-kracht. Hij zet daar die voet in. Dan zegt Bernard zo mooi: in de oude noordelijke mysteriën, dat waren mysteriën van moed, Michaël impulseert ons niet tot daden, maar hij werkt met de gevolgen van onze daden. Dat is Michaël verbonden met Widar.

Dan schrijft Bernard op een gegeven moment: de werking van de noordelijke mysteriën ging bijna tot in Rome, tot in Ravenna. Daar was Theodorik koning in de Romeinse tijd, toen het Romeinse rijk ten gronde ging. Daar was een christendom dat zei: Christus openbaart zich, maar de mens kan naar Christus toewerken. Dat was het Ariaanse christendom, door de kerk als ketters beschouwd. Dan zie je in Ravenna, in de Apollinaris Nuovo, de kerk die bewaard is gebleven uit de tijd van Theodorik, hoe in de reeks aan de zuidzijde Christus met baard en in de reeks aan de noordzijde Christus zonder baard wordt afgebeeld. Wat je daar ziet eigenlijk, is de godheid en de mens. De godheid als een soort Apollowezen, genezend in het Noorden en in het Zuiden de lijdende mens. Dus mens en God samenbrengen. Dat is iets wat Bernard denk ik in zijn biografie liet zien.

Hij was volledig mens, maar hij pakte de impulsen die nodig waren op het juiste moment. Hij zei altijd alleen ben ik niets. In de gemeenschap, ook in het NPI later, kom ik tot leven. Wat hij dan deed was helemaal de wereld ingaan, de hoogleraarschappen op de Erasmus Universiteit, in Twente. Hij stond volledig in de samenleving, zelfs zo dat, en daarmee sluit ik bijna af, zelfs zo dat Jo Cals, toen nog minister en later premier hem belde: wil jij niet in Twente de maatschappijleer oprichten als stichtingsdecaan? Daarom kon hij de Vrije Hogeschool oprichten. Omdat hij al stichtingsdecaan was geweest. Toen dacht hij die Vrije Hogeschool moet er komen. Dan denkt hij: zal ik dat met de overheid samendoen. En dan zegt de regering zelf: doe dat niet, hou het vrij, want jullie zijn voor ons belangrijk. Dat is Michaëlschool-impuls op aarde. Laten we daarom zuinig zijn op deze plek. Daarom ben ik zo dankbaar dat we hier kunnen zijn vanavond en in Den Haag. Het is een vergissing om te denken dat Bernard niet graag in Den Haag was. Hij was er heel graag, hij heeft er gewoond. Maar hij zei: ik kan niet tegen de verenigingsproblemen die daar zijn, tussen die twee stromingen. Ik kan daar niet mee werken, dus ik ga een beetje buiten Den Haag. Dus voor de Hagenaars, dit is alleen maar een beetje buiten Den Haag. Gelukkig hebben we nu twee gebouwen. Dank jullie wel.

Pim Blomaard: Dankjewel Frans. Ik kom zo nog bij je terug.

Optreden van de dansgroep DeaDae

Pim Blomaard: Frans kondigde het al aan DeDae. Jonge mensen. Zoals Frans ook voor de jonge mensen gaat en Bernard Lievegoed ging, kunnen we nu kijken naar wat ook net als kamp Stakenburg misschien, een beetje anders is dan anders. En toch, heel jeugdig en vitaal. Misschien ook wel heel, ja, helpend voor het vinden van de toekomst. DeDae is een club van jonge mensen, maar is zelf ook jong, een gezelschap van drie jaar. Euritmisten, die net zijn afgestudeerd en nu met elkaar proberen iets op te bouwen. Een gezelschap op te bouwen en daar ondernemend in te staan. Zij moeten daarom ook echt de samenleving in. En zo gaan ze ook. Hun eerste productie was In de coronatijd. Ik val niet, ik dans. Om de positieve krachten te vinden in die tijd. Nu hebben ze een ode aan de aarde gemaakt, de aardedans. Het is echt een ode aan de mens en de aarde in hun samenhang. Hoe is het leven op aarde? Hoe voelt een regenworm zich eigenlijk? Heeft u zich dat ooit afgevraagd? Zij gaan echt de wereld in. Wat ze nu laten zien, aardedans, is ontwikkeld op boerderijen, met boeren, op de aarde, met de mensen die het land bewerken. Zo gaan ze ook scholen langs, zorginstellingen langs, en gaan ze volgend jaar 100 jaar BD ook, alle boerderijen als het kan, langs, om dit ook te midden van de aarde op te voeren. Maar nu is het dan zo, dat ze het hier gaan doen, in de zaal van Antropia, en ons willen meenemen in een ook aandachtige ode aan de aarde.

Gesproken tekst door dansgroep DeDae

Ooit waren we reizigers, sprokkelaars, verzamelaars, net als iedereen waar ook ter wereld. We trokken rond tot het goed was om te blijven. Tot we eten hadden en tot we konden schuilen. En kwamen voedsel en veiligheid in het gedrang, dan pakten wij onze biezen, ons hebben en houden en dan trokken we verder, naar beter en meer geluk. Later leerden we het water te leiden en het licht te sturen, zodat de grond ons te eten gaf wanneer wij dat wilden. We hoefden niet langer te reizen. En we hoefden niet langer te zoeken. We hielden halt.

Hier zetten wij ons neder. Hier zetten wij ons neder. Op de zandruggen op het natte veen. Op de droge plekken van de verende grond. Op het zand. Op de klei. Hier zaten we hoog en droog. Hier zouden we blijven. We bouwden huizen en stallen. We verbouwden akkers. We verbouwden arm klapzand, sompig veen en koppige klei tot vruchtbaar land. We verbouwden graan en groen, we verbouwde voedsel. We aten van de grond, van wat de grond ons gaf, wat de zon verwarmde en wat de regen besproeide. We leefden van de wereld om ons heen. We leefden van de dieren die we hielden. De dieren die we te eten gaven. Ons eigen eten in ruil voor hun melk, hun eieren, hun vlees, huid en haar. We leefden van de dieren, van de wereld om ons heen. We bouwden akkers en teelden vee. Eeuwenlang, 100den eeuwenlang. Al meer dan 100den eeuwenlang leven wij van de wereld. En de wereld, die leeft van ons.

Die man gaat meerdere keren per week met zijn gifspuit over het land, strooit kunstmest over zijn bollenvelden en voert grote hoeveelheden krachtvoer aan. En voor alle schade die wij proberen op te lossen, wordt deze eigenlijk om ons heen alleen maar groter. En dit heeft natuurlijk drastische gevolgen voor onze biodiversiteit. De waterkwaliteit in Nederland gaat hollend achteruit, we zitten midden in een stikstofcrisis en bovendien zijn de afgelopen decennia het aantal boerenbedrijven alleen maar afgenomen. Boeren die kunnen met moeite het hoofd boven water houden en moeten meegaan in alsmaar intensievere schaalvergroting, of noodgedwongen hun bedrijf opdoeken. En die industriële landbouw prijst zichzelf rijk door grote investeringen, waardoor het systeem in stand gehouden wordt!

Ik heb genoeg collega's die maar al te graag willen omschakelen naar een duurzamer bedrijf, maar die krijgen geen gehoor omdat hun lening niet past binnen het verdienmodel. Wetenschappers, beleidsmakers, activisten en boeren zeggen al jarenlang hetzelfde. Dat het niet zo door kan gaan. Het systeem, de schadelijke investeringen en natuurvernietiging kan en mag geen stand houden. Wat is wat is de prijs voor onze toekomst?

Dit is natuurlijk onze verzuchting, om tot inzicht te komen. Ik ben de bedelaar. Ik praat leeuws. Ik sneeuw. Ik ben de boom waar de zaag tegen schreeuwt. Licht, licht moeten wij op de aarde leven. En zacht omgaan met elkanders hoornvlies, elkanders oerstof en adem. Kleine jasmijntenten zijn we, nijver en versnikt door wind.

Onze broze aarde, die zich onder het universum uitstrekt, laat uw bestaan ons heilig worden. Laat ons U zien als een Koninkrijk. Laat ons goed voor U zorgen, voor uw oppervlakte, als ook voor uw diepte.

U geeft ons elke dag ons dagelijks licht, getemperd water, fotosynthese en brood. Maar onze vervuiling kunt u niet vergeven, ook niet hoe we elkaar mishandelen en vernietigen. Leidt ons daarom in de verzoeking om U boven alles lief te hebben. U te verlossen van alle etterende ontering, want u behoort dit punt in het heelal. En zijn kracht, zijn overvloed en zijn heerlijk evenwicht, tot in de oneindigheid.

O vergeef ons onze schulden en wees ons genadig.

Ga heen.

Ga heen in vrede en verheerlijk de broosheid van het leven. Ga heen. Verkondig de hymne van het water. Het rentmeesterschap over de aarde en alles wat daarin, daarop en daaruit duurzaam bestaat. Ga heen. Wordt verzorgers van de aarde en tors het juk van kostbaarheid.

Amen

Adem

Adem

Slotwoord Pim Blomaard

Nog een paar laatste woorden. DeDae, hartelijk dank! Ik was erbij toen hier twee weken geleden de zaal vol zat met BD-boeren en zij hier In de zaal dit ook brachten. Het bijzondere is, hoeveel tranen daar gevloeid zijn. Dat is echt heel bijzonder. Hoe het plantje omhoog ging. Ik wil u één ding op het hart drukken, dit gezelschap is ook een jong plantje en jonge plantjes hebben water nodig, liquiditeit heet dat. Ook om de euritmie voor de toekomst te bewaren en te versterken, denk ik dat hun werk op al die scholen en bij de boerderijen enzovoort, een hele grote bijdrage levert. Daarom gun ik jullie zoveel water. Ik wens jullie een goede reis.

Misschien wil Frans nog heel even tevoorschijn komen. Gia, waar ben je? Jij hebt toch een bijzondere positie. Het boekje *Omdat wij het willen* bevat ook een hele mooie beschrijving van jouw beleving,

jouw weg door de euritmie, jouw weg naar de toekomst van de euritmie. Heel persoonlijk en heel enthousiasmerend. Je hebt geschreven. Daarom ook dit boekje voor jou en ik hoop dat over enkele jaren er weer een nieuw boekje komt *Omdat wij het hebben gedaan*.

Voordat ik Frans bedank: de belichting Arthur, Jasper en Kamiel.

Frans kom even ja. Dankjewel. Ik vind het altijd zo mooi als jij over die jongeren spreekt en de jeugd. En daar altijd zoveel toekomst inziet. Dat is een blik op de mens. Zo werp jij ook een blik op mensen. Een blik op Bernard Lievegoed. In jouw blik zit altijd ook een, ja, ik noem het maar een karmische blik. Dat is iets wat bij de toekomst hoort van onze vereniging, dat we daar, en jij bent daar zo'n voorbeeld van, dat we daar gevoel voor krijgen, dat het lot door ons heen werkt en met ons wil werken. Zoals jij dat beschrijft bij mensen als Lievegoed en dat ook zo duidt in alles wat je doet. ik denk dat dat een enorme bijdrage is aan de komende 100 jaar. Ja jij noemde het al. Je zei het ook dat het in jouw leven een bijzonder moment was, dat achter iedere kracht een wezen schuilt en dat je het boek van Michiel ter Horst noemde over de grondsteenspreuk en hoe daar de krachten doorheen werken. Dat wil ik je geven. Dankjewel. En ik wil je ook *Omdat wij het willen* aan jou geven.

Ik heb voor u een leestip. Als u nu denkt de grote biografie is wel zwaar en u denkt even een voorproefje, dan vindt u dat in dit boek. Een prachtig voorproefje, geschreven door Frans Lutters. Dankjewel, en we zien elkaar.